

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ „BOGDAN PETRICEICU HASDEU”
BIBLIOTECA EVREIASCĂ „IȚIC MANGHER”

ARHIVARIUS

REVISTA SECȚIEI ANALITICĂ ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE

ПРОПУСК В ВЕЧНОСТЬ

Старинные еврейские фотографии

ISSUE 02 • 2021 • FREE

SUMAR

MIROSLAVA METLEAEVA

Приветственное сообщение3

ANNA BAȚMANOVA

Пропуск в вечность. Старинные еврейские фотографии4

MARIANA COCIERU

Iosif Berman – un pasionat profesionist al artei fotografice etnologice din România14

ANCA CERNOSCHI

Primul fotoreporter român – Iosif Berman20

GEO BOGZA

Omagiu lui Iosif Berman27

COLEGIUL DE REDACȚIE

Anna Bațmanova, redactor

Biblioteca Evreiască „I. Mangher”

Miroslava Luchiancova, doctor în filologie

Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”,

Biblioteca Evreiască „I. Mangher”

Mariana Cocieru, doctor în filologie

Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”,

Biblioteca Evreiască „I. Mangher”

Copertă, design, machetare:

Mariana Cocieru

Adresa: mun. Chișinău, str. Eugen Doga, 4

Tel.: 022 24 12 03

Site: <http://ebraika.ru>

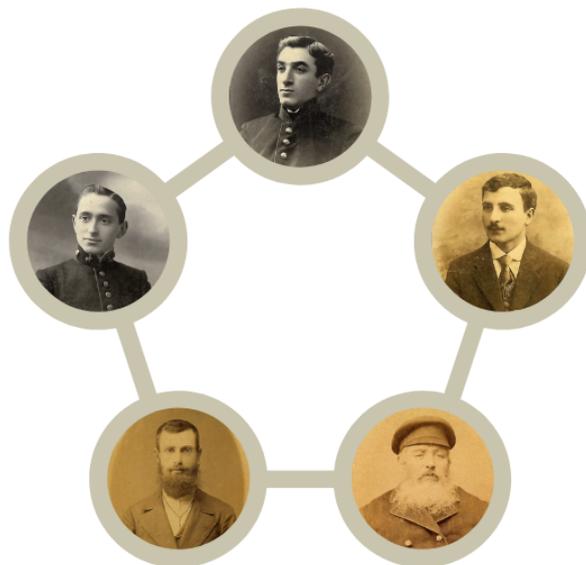
Email: mangher.bibl@gmail.com

Biblioteca Municipală
B.P. HASDEU

calea ta spre cunoaștere!

Filiala „IȚIC MANGHER”

Старинные еврейские фотографии

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СООБЩЕНИЕ

MIROSLAVA METLEAEVA

Дорогие читатели «Архивариуса»!

Нынешний номер журнала посвящен еврейским фотографам Бессарабии, находившимся у истоков этого удивительного искусства, мгновенно фиксирующего время, место и действие во всей их неповторимости. Человек впервые увидел себя в водном отражении, и именно тогда совершился переворот в его самопознании. Потом появилось зеркало, таящее в себе нечто мистическое для каждого человека, глядящего непосредственно на самого себя в неуловимости отражения каждого момента.

Желание оставить о себе след, воспоминание определило весь ход развития всех видов искусства. Но все они давали чужое представление о личности, если мы говорим о портрете, или субъективный взгляд на себя – если дело идет об автопортрете.

Немалую роль играло и мастерство, и творческая манера художника. С появлением фотографии, XIX век открыл новую эру в познании человеком себя и окружающего мира. И как всегда, когда дело касалось чего-то нового, евреи были в центре событий.

Занятие фотографией охватило весь мир. И Бессарабия не оказалась в стороне.

Еврейские фотографы проявили себя в самых разнообразных жанрах этого нового ремесла, т.к. в еврейской среде во второй половине XIX века фотографирование играло роль ремесла, дающего возможность расширить круг традиционных промыслов.

Ремесло фотографа предполагало владение не только новыми техническими навыками, но и наличие художественного дара. Несмотря на все трудности, включая и всевозможные препятствия со стороны властей, еврейские мастера стремительно завоевывали эту область профессиональной деятельности.

В архивах музея библиотеки им. И. Мангера хранится немало материалов, относящихся к различным периодам развития фотографии в Бессарабии. Их изучение требует серьезного исследования, т.к. они представляют собой бесценные этнографические, документальные, исторические и культурно-художественные свидетельства жизни представителей еврейского народа на этой земле.

Вашему вниманию предлагаются очерк-эссе Анны Бацмановой *Пропуск в вечность.*

Старинные еврейские фотографии и статьи о первом румынском фотографо-документалисте Иосифе Бермане (*Iosif Berman – un pasionat profesionist al artei fotografice etnologice din România, Primul fotoreporter român – Iosif Berman* и *Omagiu lui Iosif Berman*).

ПРОПУСК В ВЕЧНОСТЬ. СТАРИННЫЕ ЕВРЕЙСКИЕ ФОТОГРАФИИ

В начале 2000-ых, проходя мимо недавно открывшегося в Кишиневе нового антикварного магазина на улице Пушкина, я не удержалась и вошла в эту современную «лавку древностей», предлагавшую своеобразное путешествие во времени, зависящее не только от кошелька, но и от воображения потенциальных покупателей.

Меня всегда привлекали старинные вещи. Они предоставляют возможность уйти от серой повседневности, перенестись в малоизвестное, а то и вовсе неизвестное прошлое, сведения о котором предлагались и предлагаются разного рода учебниками, увесистыми исследованиями и т.д., часто не совпадающие с воспоминаниями родителей, родственников, их пожилых друзей и знакомых.

По принятым еще недавно меркам это был необычный магазин, я бы сказала даже роскошный. В нём было несколько залов со старинной мебелью, посудой и фарфором. Глаза разбегались от всей этой красоты. Моё внимание привлек стоявший у стены кованый сундук. Разглядывая его, я не удержалась и приподняла крышку: оказалось, он был наполовину заполнен старыми конвертами, открытками, письмами. Мне удалось даже немного перебрать их, и я наткнулась на фотографию пожилого человека, явно еврея, и было ясно, что это фото из какого-то архива, т.к. оно было пронумеровано

дважды: один раз чернилами, другой – карандашом, причем цифры были разные. Потом из-за вороха бумаг выглянуло ещё одно лицо, потом ещё и ещё...

Подошедший к этому времени продавец магазина разрешила мне продолжить мои «изыскания», но время подходило к закрытию, так что мне удалось купить всего 12 фотографий: денег хватило только на это количество. Мне хотелось приобрести и остальные фотографии. Я попросила отложить остальные бумаги и никому не отдавать. У продавца в глазах мелькнуло странное выражение, которое можно было перевести – «а кому это надо?». Я подумала, что в следующий раз мне удастся приобрести и остальное. Но следующего раза не произошло. Оказалось, что кому-то, кроме меня, это было «надо». Зайдя через пару дней, я не обнаружила сундука с его бесценным для меня содержимым. Продавец сказал:

- Сундук продан.
- А то, что было внутри?
- Вместе с бумагами, – последовал ответ.

Нет слов для описания моего разочарования. Я пыталась узнать, кому он достался, но владелец магазина придерживался правил строгой анонимности, так что я опоздала.

По дороге домой на меня нахлынули эмоции. Вспоминала рассказы стариков, как уничтожались еврейские архивы – бумаги буквально летали по улицам. Кто-то кое-что

подбирал, нашлись и такие, кто сохранил подобранные фотографии, чтобы они потом снова ветшали в сундуках.

Двенадцать из них я смогла «выкупить» из заточения, и это стало толчком для дальнейших попыток найти свидетельства деятельности неизвестных фотографов, запечатлевших столь дорогие мне еврейские лица ушедшей эпохи. Я соприкоснулась с чем-то тревожным и одновременно мобиливающим на какие-то действия чувством, что надо восстановить какую-то часть истории появления этих свидетельств времени, узнать, кем были те, кто смотрит на меня с пожелтевших картонок и те, кто дал мне возможность увидеть этих людей, остановив на мгновение частицу их исчезнувшей в вечности жизни.

Прошли годы. Напряженная работа в филиале Кишиневской Муниципальной Библиотеки «Богдан Петричейку-Хашдеу» – Еврейской Библиотеке им. Ицика Мангера, ставшей подлинным культурно-образовательным центром с Музеем литературы и искусства евреев Молдовы, на какое-то время отодвинуло исследование темы истории еврейской фотографии в Бессарабии. Однако все эти годы подборка из 12 фотопортретов постоянно присутствовала на моем рабочем столе, и каждое утро я начинала с приветствия: «Шалом, дорогие мои!». Это стало своеобразным ритуалом. Вот они, те, которые стали для меня почти родственниками, глядящими на меня из дальнего далёка.

Я знаю наизусть каждую деталь этих фотоснимков. Их лица красноречивее любых свидетельств современников, как евреев, так и неевреев, потомков и тех, и других, потому что каждая эпоха накладывает отпечаток на внешности и духовной составляющей ее носителей. Нужно отме-

тить, что это не просто фотографии. Это своеобразные визитные карточки-«визитки». На них имеются сведения о фотографателе, где они были сделаны, а также с трудом разбираемые потускневшие строчки, написанные от руки неизвестно кем.

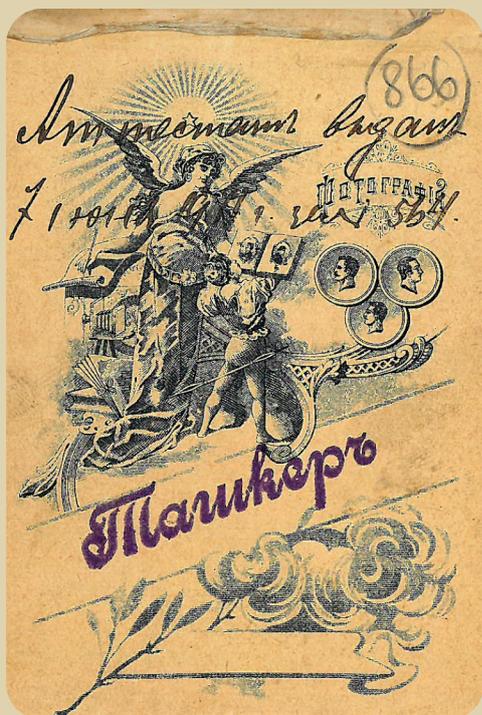
Объединяет их одно: все они из начала первой трети XX века.

Вглядываюсь в лица двух гимназистов.

На фото 1912 года представлен Ицик Зонис (Ицко Зонисъ), молодой человек с

одухотворенным лицом, явно из состоятельной семьи, завершивший гимназическое образование. Он весь устремлен в будущее.

Перед нами Аврум Визенталь. Утонченный, европейского склада молодой человек, завершивший гимназическое образование в 1911 году.

Какие светлые, чудесные лица. Сколько

благородства, достоинства, интеллигентности и просто человеческой красоты!

На оборотной стороне фотокарточек указано, где и кем исполнено фото. Просматривая интернетовские сайты на интересующую меня тематику, я нашла эти два фото, сделанные в фотоателье Григория Ташкера, которое было расположено в Кишиневе по адресу: Александровская улица, уг. Полицейского переулка, дом Шлихенмеера (Дончева) с припиской - Царская Россия, межвоенный период. Ателье куплено у С. Ленкера.

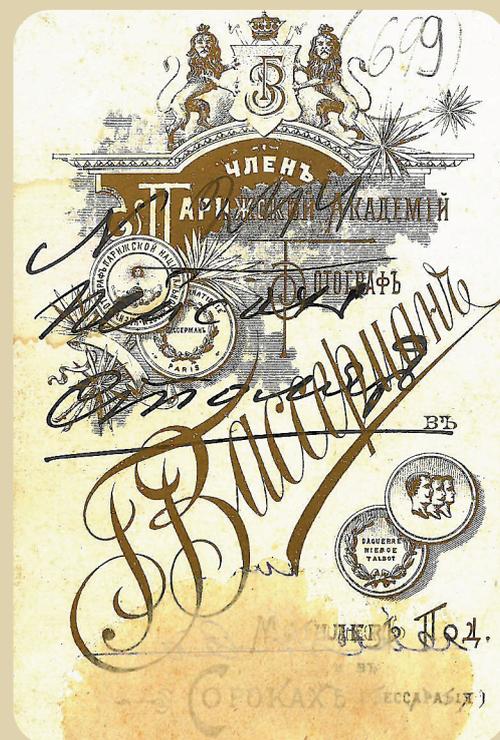
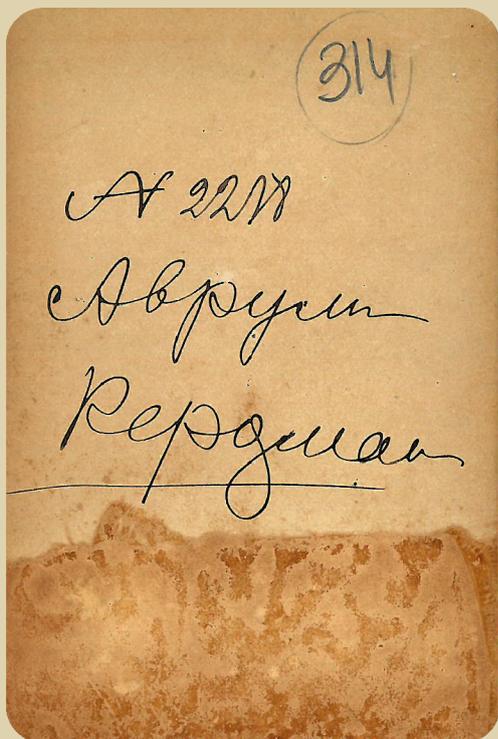
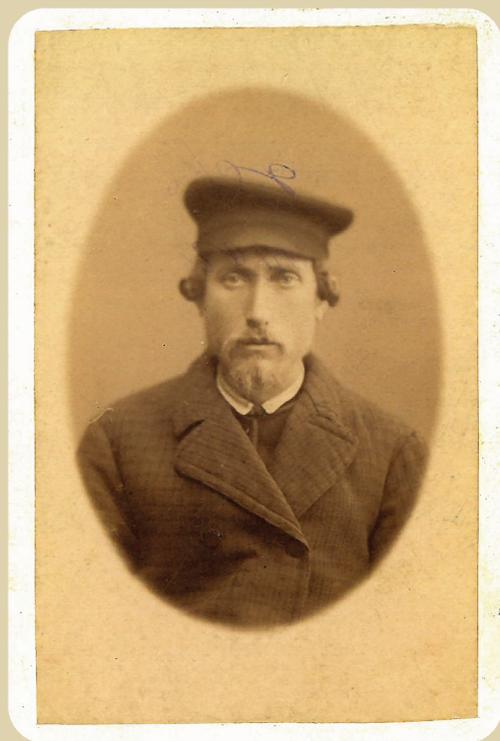
По поводу фото Аврума Визенталя автор сайта выдвигает предположение, что это «...скорее всего родственник Симона Визенталя, охотника за нацистами (родился в Бучаче, 1908 год)».

Эти визитки навели меня на мысль, что они были сделаны в определенном количестве экземпляров, иначе как объяснить наличие оригинала у меня и появление точно такого же снимка в интернете? Как попала эта фотография на сайт? Я почему-то уверена, что это все-таки копия принадлежащего мне фото.

Обращает на себя внимание качество работы на художественно исполненном фирменном бланке, что демонстрирует отношение фотомастера к своей работе как к предмету искусства. Здесь нет формального подхода к документальной фотографии, что наблюдается ныне повсеместно, тем более нет ничего общего с современными «сэлфи», дающими представление об уровне культуры их авторов. На этих старых визитках – естественность, духовность и дыхание эпохи.

Кстати, фотовизитки, по моему предположению, выполняли иногда роль некоего удостоверения личности. На эту мысль навели меня мои другие фото. Сделаны

они были в фотоателье Сорок, Хотина, Бельц, Кишинева.

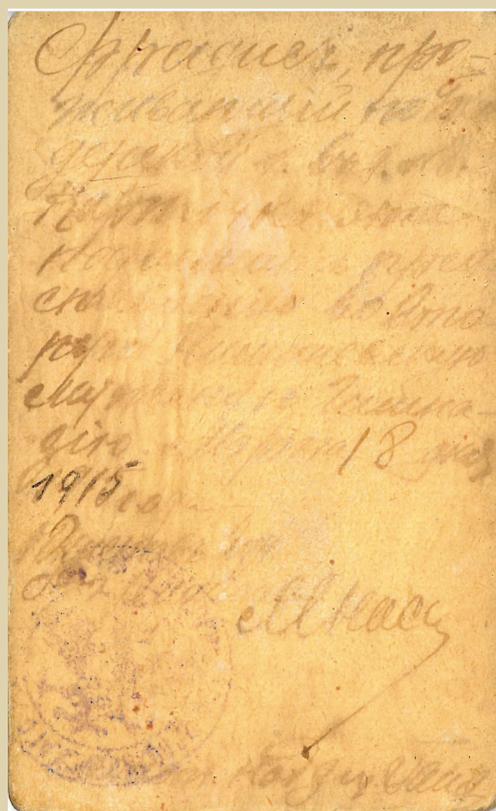
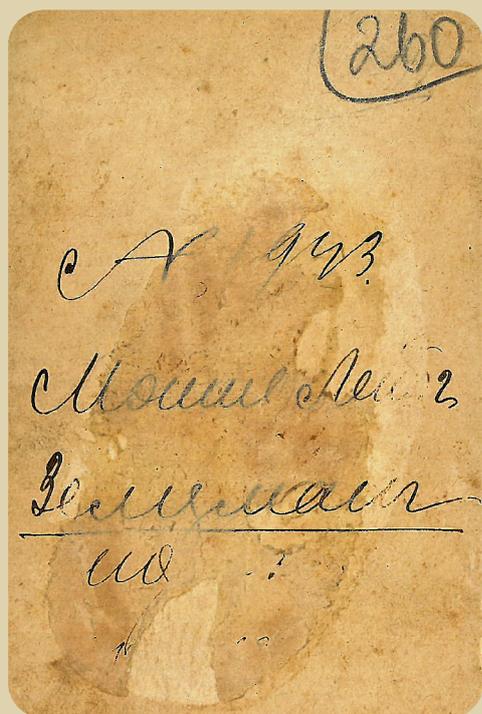

Это, наверное, самая старая из имеющихся у меня фотографий: никаких опознавательных знаков, кроме номера, имени и фамилии отснятого на ней человека средних лет по имени Аврум Кердман.

Это фото Пейсаха Столяра, человека религиозного: видны пейсы, заправленные в картуз.

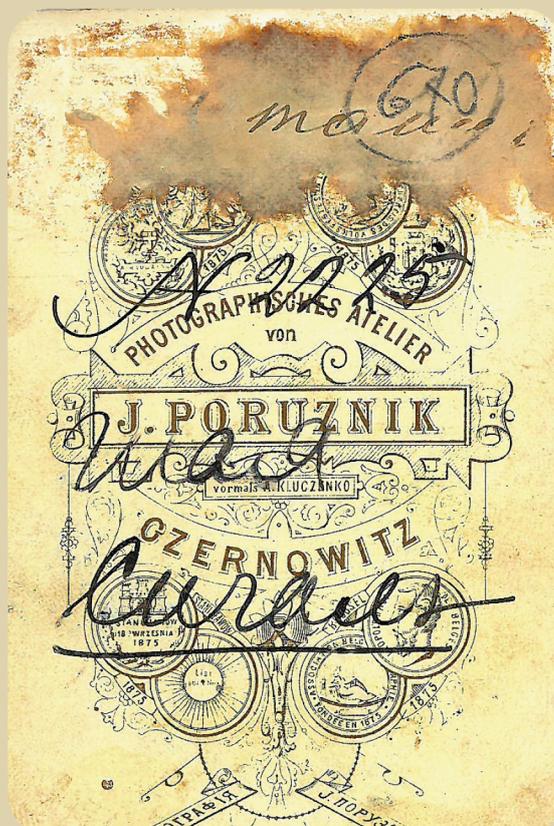
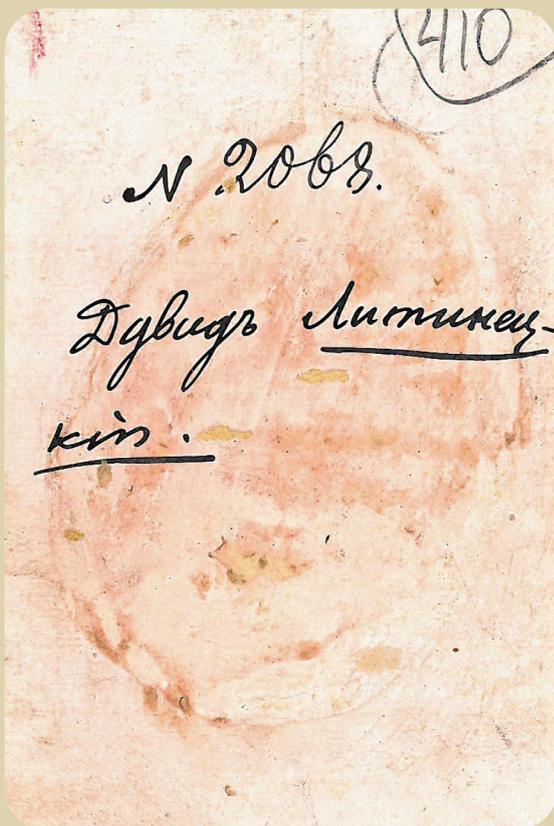
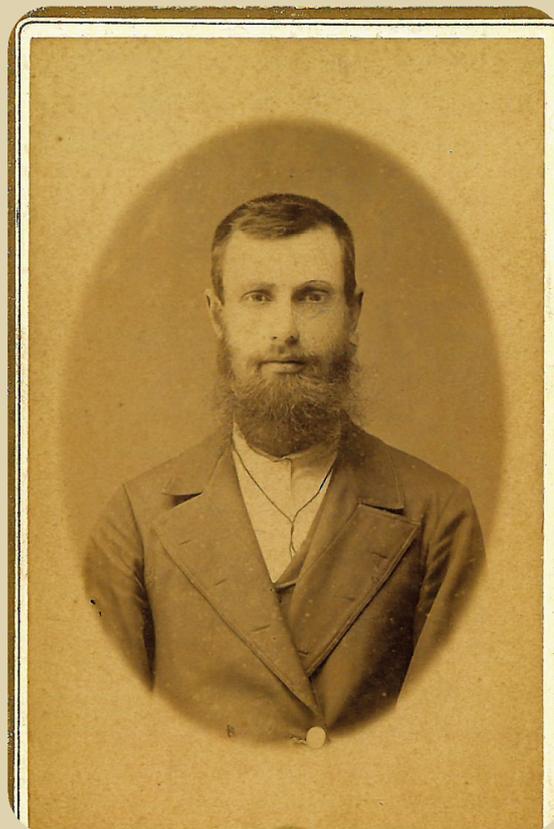
Он светловолос и светлоглаз, прилично одет – на нем двубортный лапсердак, понятно, что занимает не последнее место в общине. На обороте визитки, на виньетке указан адрес: Сороки – Могилев-Подольск

и владелец фотоателье – Г. Вассерман, с указанием, что он является членом парижских Академий. Год не определяется. Возможно, смыт.

Мойше Лейб Залману, умудренному жизненным опытом человеку, лет 60. На нем традиционный картуз и двубортный пиджак.

На фото 1915 года красивый, артистичной внешности молодой человек, кишиневец. Фамилия неразборчива.

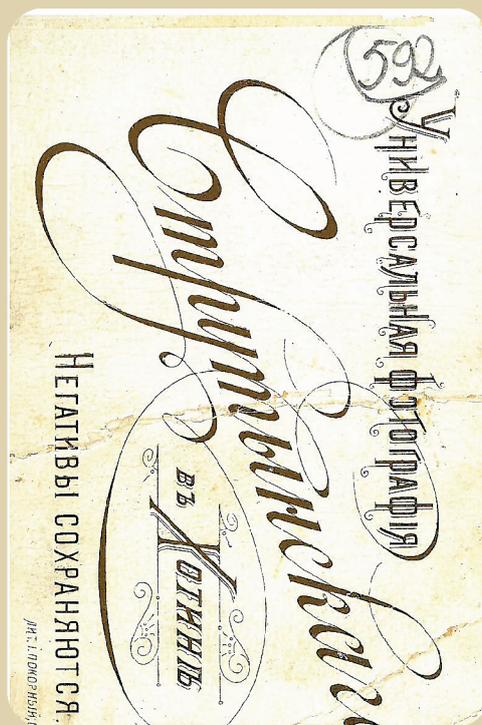
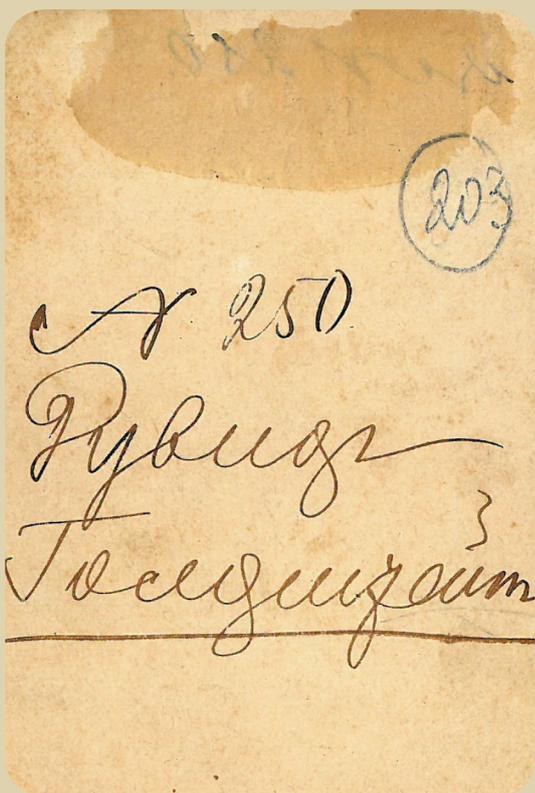
Дувид Литинецкий, молодой человек, по виду – приказчик в какой-нибудь лавке. Фото, вероятно, начала XX века.

Привлекает внимание фото Шаи Сигала, сделанное в фотоателье J. Poruznik, либо в Черновцах, либо в Бельцах, т.к., по одному

из источников, у него были ателье в этих городах. Может быть, это какой-то дальний родственник голливудского актера Стивена Сигала, имеющего еврейские бессарабские корни. Виньетка на обороте с текстом на немецком языке.

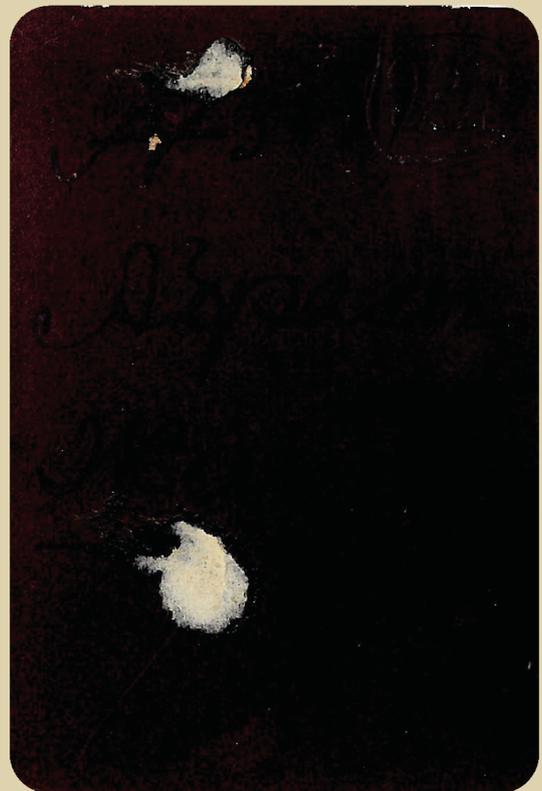
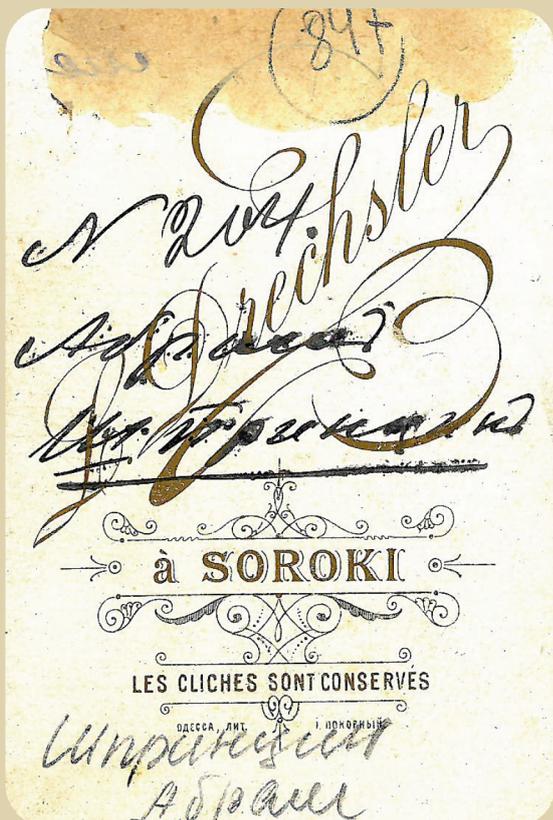
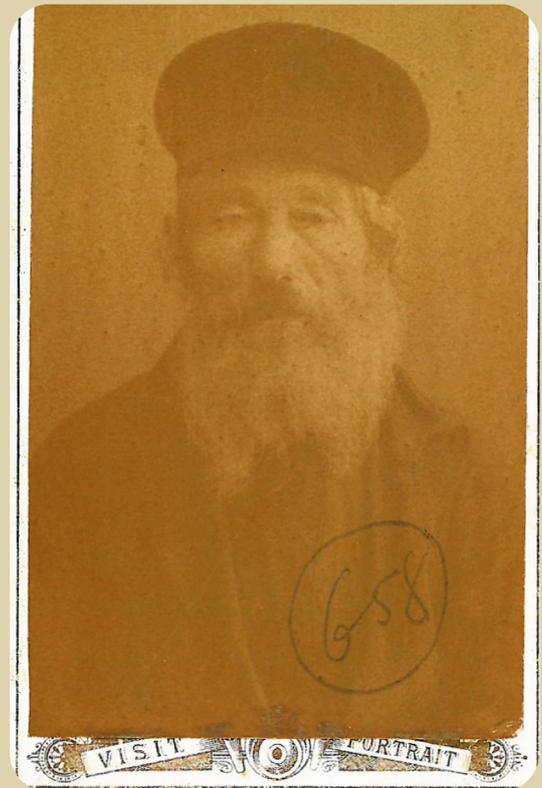

На фото начала века **Дувид Голдштейн**, человек с пронизывающим взглядом учителя, возможно местечковый ребе, на нем традиционный головной убор.

А вот фото Нусина Поляка дает нам четкие координаты, где оно сделано и когда: 1909 год, Универсальная фотография Витольда Струтынского в Хотине.

Абрам Шпринцин останавливает на себе взгляд умудренным знанием жизни, перенесенных невзгод, которые, однако, не сломили его.

Эту фотографию еще предстоит расшифровать. В оригинале на обратной стороне просматриваются строки, которые безусловно несут информацию об этом пожилom, немало пережившим человеке.

По внешнему облику можно предположить, что он из Сорок, т.к. есть нечто общее с фото Абрама Шпринцина.

Каждый раз я пытаюсь представить истории их жизни. Их лица настолько красноречивы, что перед ними меркнет множество творений исторической науки, созданных под прессингом предубеждений и идеологий, каждый раз «обновляемых» в угоду очередным перестройщикам человеческого бытия.

На долю этих моих евреев пришлись и «черта оседлости», и погромы, и две мировые войны, не говоря уже о постоянном замалчивании способностей и вклада этого народа в достижения духовности и цивилизации, как и сокрытия преступлений против него.

Если верить источникам недавнего прошлого, то Бессарабия представляла из себя чуть ли не сообщество отсталых аборигенов Океании. Но образы, запечатленные еврейскими фотографами, свидетельствуют об обратном.

Что стало с ними? Старики пережили свои трудности. А что с молодыми? Так хочется верить, что их миновали концлагеря фашизма и гулаги. Хочется верить...

Роясь в материалах по истории еврейской фотографии в Бессарабии, в немногих уцелевших хрониках поселений не только местных, но и Украины и Белоруссии, входивших в пресловутую «черту оседлости», а также Польши, могу отметить, что тема фотоэтнологии не осталась без внимания дотошных любителей фотографии. Немало интересного можно отыскать в Интернете. Однако об еврейских носителях этого вида документального искусства, ибо назвать его ремеслом всё-таки было бы натяжкой, находятся довольно скудные несистематизированные сведения, что ха-

рактерно и для других исследований по истории одного из древнейших народов мира.

В связи с этим следует отметить европейский проект Маршрута по возвращению памяти о тех забытых фотографах, которые перед войной были хорошо известны в своих местных общинах, а их фотоателье и услуги радовали хорошей всеобщей репутацией (Проект финансировался совместно Европейским Союзом из средств Европейского Инструмента Партнёрства и Соседства в рамках Программы Трансграничного Сотрудничества Польша – Беларусь – Украина 2007-2013). Имена и биографические данные некоторых фотографов были восстановлены и представлены на сайтах государств-участников проекта.

Материалы, касающиеся развития фотографии и роли евреев в этой сфере во всей Восточной Европе, в том числе и в Бессарабии, при всей их неоднородности, имеют нечто сходное с тем, что происходило в этом направлении в Польше.

Общим же является следующее: «Начало фотосъемки в Польше идет из 1839 года, когда в страну попала информация об изобретении дагеротипа. Фотография быстро становится популярной, а в конце XIX века появляются многочисленные фотостудии. В некоторых городах их было даже несколько. Стоит обратить внимание, что профессией фотографа чаще всего занимались евреи. Необычным общественным явлением на территории Польши в конце XIX и в начале XX века была деятельность кочевых фотографов. Они путешествовали по провинции и там предлагали жителям свои фотоуслуги. Не сохранился ни один документ об их деятельности, поэтому в большинстве слу-

чаев единичные фотографии являются свидетельством их деятельности. Сейчас память об этих фотографах восстанавливается, но еще многое о них остается неизвестным или забытым.

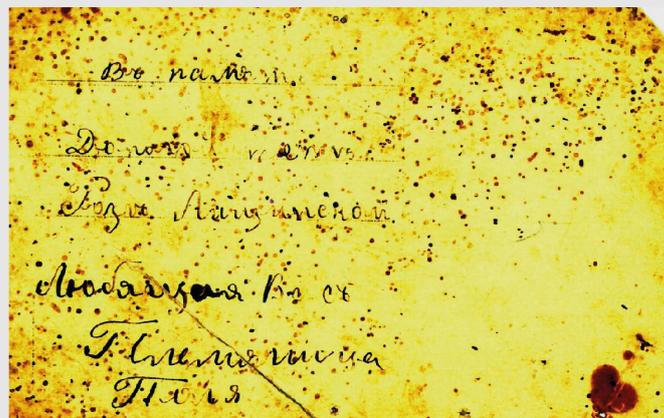
...Черно-белые фотографии являются порой единственной памяткой исчезнувшего уже мира еврейских штетлов. Это является для нас тем большим ценным источником того, что фотографий сохранилось немного, а большинство из них осталось уничтоженным во времена Второй мировой войны.

...Большинство представленных фотографов являются практически неизвестными личностями или известными только местным историкам и энтузиастам. Сохранилось от них немного фотографий. Нередко нет ни единой информации об их

частной жизни. Иногда есть только одна фотография, подписанная фамилией автора или печать его фотоателье» (<https://shtetlroutes.eu/ru/szlak-lokalnych-fotografow/>).

Чсть и хвала фанатам фотоискусства Молдовы, собравшим немало ценных материалов в этом направлении. Уже существует перечень кишиневских фотоателье. Имеется даже научная работа, посвященная развитию фотографии в наших местах. Но сколько придется еще поработать для того, чтобы вытащить из анонимности выдающихся еврейских фотомастеров и представить потомкам хотя бы то, что осталось от их преднамеренно уничтоженного творчества. И поэтому я говорю:

ПРОДОЛЖЕНИЕ СЛЕДУЕТ...

**«В память дорогой тёте Розе Лищинской,
любящая вас племянница Поля».**

Эта фотография 1912 года - наша семейная реликвия, на которой запечатлена моя юная бабушка, Гехтман Полина Исаевна, со своим дядей - братом матери. Этой девчужке пришлось преодолевать все сложности выпавшей на ее жизненном пути эпохи, пройти дорогами страшной войны и вырастить двух сыновей и двух дочерей. Вся её биография достойна внимания потомков. Старый снимок наполнен дыханием времени. Жаль только, что имени автора этого свидетельства давно ушедших лет уже не отыскать.

MARIANA COCIERU

IOSIF BERMAN – UN PASIONAT PROFESIONIST AL ARTEI FOTOGRAFICE ETNOLOGICE DIN ROMÂNIA

La ora actuală, când majoritatea fenomenelor etnoculturale au luat un alt contur etnologic, transformându-se sub incidența diverșilor factori sociali, economici, politici și psihologici, de o reală valoare sunt imaginile foto și filmele care au surprins la vremea lor momente ale culturii tradiționale diferite de cele performată în prezent. Ca orice cercetător, interesat de începuturile fructuoase ale campaniilor de teren, pornim de la activitatea imperioasă pe care au efectuat-o înaintașii noștri pentru a avea o percepere mai clară a ceea ce se întâmplă astăzi, când tumultul vieții dictează alte valori și principii, necesare civilizației contemporane. Lecturarea socială a faptelor de folclor devine și mai pertinentă, pe măsură ce consemnarea vizuală are rolul de a completa cu lux de amănunte descrierea etnografică. Cercetătoarea Susan Sontag în lucrarea *Despre fotografie (On Photography)*, ne atrage atenția asupra rolului fotografiei pentru fiecare familie, în vederea constituirii propriei cronici-portret, „un fel de trusă portabilă de imagini care depune mărturie pentru legătura membrilor ei” (Sontag, 2014, p. 17), dar și de a „reafirma simbolic continuitatea și extinderea vieții de familie”, de a oferi o „mărturie a existenței rudelor de familie” (Ibidem). Elocvente sunt și constatările cercetătoarei cu privire la fotografia cu rol de cronicar și etalon al unei lumi, care dă senzația unei universalități, „a întoarcerii în timp”, a deținerii unei experiențe „mediată de obiectiv și de fotograf” (Știucă, 2020, p. 98). Urmărind rolul

**Fotoreporterul Iosif Berman
(1890-1941)**

convențiilor estetice, fotografia reușește „o ceremonializare a cotidianului și se lansează chiar în omagierea banalului, astfel încât, în epoca postindustrială, această activitate devine un rit familial și un act de comunicare simbolică în contextul dispersării generațiilor marcate de nostalgia locurilor și a stilului de viață original” (Ibidem). În această ordine de idei, nu putem să trecem pe neobservate pe lângă acele mostre de artă fotografică etnolo-

gică care ne demonstrează *in situ* viața rurală și cutumiară a românului, ne ajută să descoperim: „profunzimi ale trăirii omenești pe care «spectacolul lumii» moderne le ascunde privitorului grăbit, ea ne ajută să oferim o viziune clară și obiectivă asupra acestei importante secvențe a civilizației tradiționale/ secvențe ale culturii orale românești” (Ciuciu, 2020, p. 22).

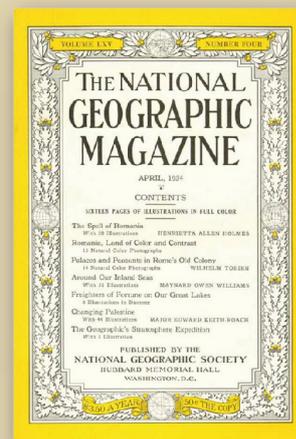
Relevante din această perspectivă metodologică și științifică sunt producțiile fotografice ale renumitului reporter fotograf Iosif Berman, român de origine evreiască (statutul de român fiind obținut de tatăl său, David Berman, după ce a participat la Războiul de Independență din Balcani, anul 1879) (Popescu, 1998, p. 24). „Omul cu o mie de ochi”, după cum l-a numit prietenul său Geo Bogza, a fost unul din titanii artei fotografice românești care a pus bazele fotografiei etnologice, a fotografiei sociale, a fotografiei politice, prin activitatea căruia s-a înfăptuit avântul presei ilustrate interbelice.

Potrivit mărturiilor fiicei sale, Luiza Berman, care a participat personal în unele localități monografiate de echipele sociologice, misiunea tatălui său a constat nu doar în înregistrarea obiectivă, mecanică, a numeroaselor tradiții și obiceiuri din lumea satului, pe care campaniile lui Gusti își propuseseră să le documenteze științific, ci mai ales „a urmărit ca subiecții săi să se manifeste cât mai aproape de intenția și de semnificația originală a activităților documentate” (Dumitran, 2014, p. 77).

Studiind esența documentară și valoarea patrimonială a fotografiilor lui Berman, exegeta Ioana Popescu, director de cercetare la Muzeul Țăranului Român (MȚR), ne relatează într-un interviu următoarele: „Spre deosebire de predecesorii lui, Berman oferă o ima-

gine mult mai completa a satului românesc. Este vorba de un sat viu, populat și cu sărmani, și cu țigani, și cu prostul satului, nu de o imagine național-festivă. Dar dincolo de valoarea documentară, contează talentul, calitatea vizuală (Berman era la curent cu mișcarea artistică din Europa), faptul că oferă perspective și încadrături îndrăznețe, că imaginea te trage de mâneacă și nu poți trece indiferent pe lângă ea” (Macri, 2008).

Evocatoare în acest sens sunt instanțele fotografice publicate în presa ilustrată a vremii: *Gazeta ilustrată* (ziar la care a debutat cu primele fotografii în 1911), *Ilustrația Săptămânală*, *România Ilustrată*, *Realitatea Ilustrată*, *Ilustrațiunea*. *Revistă lunară enciclopedică*, *Ilustrațiunea Română*, *Ilustrațiunea națională*. *Revistă lunară științifică, literară, artistică, ilustrată*, dar și *Adevărul*, *Dimineața*, *Cuvântul liber*, *Curierul Israelit*, *Adam*, *Săptămâna Ilustrată*, *Magazin*, *Sportul*. Bunăoară, *România Ilustrată* din martie 1928 este dedicată în exclusivitate „Vederilor de la țară” – unde au fost publicate fotografiile din timpul cercetărilor monografice din județul Putna. Realități fotografice românești surprinse de maestrul Iosif Berman se regăsesc și pe paginile publicațiilor străine: *The New York Times*, *The National Geographic Magazine*, *Berliner Tageblatt*, *Associated Press*, *Scandinavian Newspaper Press*.

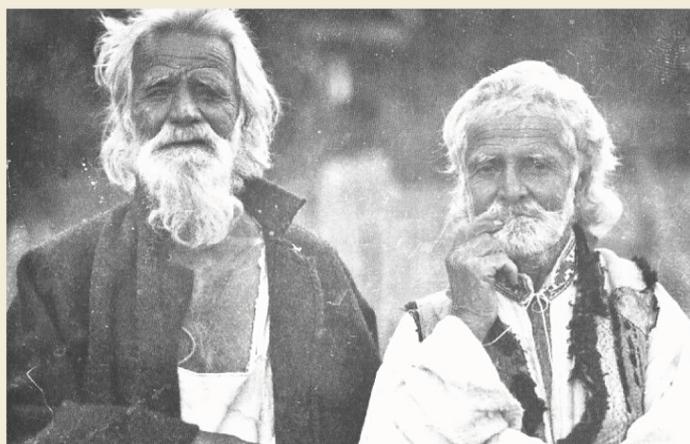

Copii cu steaua, în „Realitatea ilustrată”, anul III, nr. 52, 21 decembrie 1929, p. 13, variantă color în tipar. Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale Cabinet Foto

Țărani din munții Vrancei, în „România Ilustrată”, anul III, martie 1928, p. 39

Țărani din munții Vrancei, în articolul „Iosif Berman, fotoreporterul campaniilor lui Dimitrie Gusti” de Daniela Șontică. ziarul „Lumina”, 23 august 2019

Țărăncă din Munții Vrancei, jud. Putna, în „România Ilustrată”, anul III, martie 1928, p. 39

Țărani citind ziarul „Dimineața”, în articolul „Iosif Berman și alți pășitori fără țintă prin viață” de Ion Drăgușanul, <https://dragusanul.ro/iosif-berman-si-alti-pasitori-fara-tinta-prin-viata/>

Imaginile lui Berman reprezintă adevărate dovezi documentare ale unei epoci, care prin avantajul imortalizării realității, îndepartează orice remarcă subiectivă din interpretare, întrucât fotoreporterul a avut un talent deosebit de a pătrunde în lumea obscură a mahalalelor și a surprinde adevăruri neștiute lumii de la „Centru”: un alt oraș București, o altă Românie, o Românie periferică.

În lipsa unor studii sociologice privind existența acestei păături sociale de periferie, doar analiza științifică a documentelor fotografice pot face lumină asupra unei Românie necunoscute, a României de mahala: „Fotografiile lui Berman vorbesc despre o Românie vie, ce pulsează încă și în care putem să recunoaștem, chiar și după mai bine de patru decenii de comunism, acea lume pe care în mod instinctiv o avem fixată drept tipar al unei Românie fericite și fără griji. Într-o mare măsură, această imagine este un clișeu, desființat chiar de fotografiile lui Berman...” (Dumitran, 2014, p. 88).

În această ordine de idei, se înscriu și numeroasele instantanee fotografice făcute de Iosif Berman privind lumea rurală a țărânului român, în campaniile monografice de teren, conduse de reabilul profesor sociolog Dimitrie Gusti pe tot cuprinsul României Reîntregite.

Lumea satului, documentată cu atâta dăruire de monografiștii lui Gusti, devine și mai reală, și mai aproape grație fotografiilor maestrului Berman, care era un adevărat artist, demonstrând abnegație și pasiune pentru profesiunea sa de fotoreporter.

Această pasiune pentru aspectele sociale ale vieții umane a fost apreciată la justa valoare de către cei care l-au cunoscut pe Berman. Bunăoară, colegul lui Iosif Berman, reporterul Geo Bogza, care de altfel îi era și

un bun amic, în memoriile sale, sublinia faptul că „Revoluția prin care Arghezi a înnoit limba literară, încărcând-o de plasticitate a gândirii sale, Berman a produs-o în lumea imaginilor fotografice, smulgându-le din anchiloza de până atunci și încărcându-le cu viață adevărată” (Bogza, 1957, p. 577).

Dimitrie Gusti de vorba cu doi țărani din Nerej, Vrancea, anul 1927, sursa:
<https://www.ziaruldevrancea.ro/special/educatie/1588817050-dimitrie-gusti-un-sociolog-de-exceptie-pe-melegurile-vrancei.html#!>

Tot Geo Bogza l-a numit și „omul cu o mie de ochi”, pentru că Iosif Berman avea harul de a vedea dintr-o privire „o mie” de detalii, prin care surprindea esențialul. În fotografiile sale viața este prinsă pe loc, dar nu oprită. Ea continuă să-și trăiască clipa în care Berman a văzut-o cu ochiul artistului și a imortalizat-o cu profesionalismul fotografului. Despre Iosif Berman, colegii spuneau că „avea stofa reporterului fotograf de peste ocean, pe care îl egala și chiar îl depășea” (Adina Ștefan. Apud: Lambru, 2016). Biograful lui Iosif Berman, Adina Ștefan, analizându-i întreaga carieră profesională va concluziona: „Berman s-a afirmat ca o vedetă și niciodată el nu coborât nivelul calității, el a fost un star interbelic. Dar nu pentru că ar fi avut o viață mondenă, ci pentru că a fost o figură extrem de vizibilă și magnetică. A lăsat în urma lui zeci de mii de fotografii” (Ibidem).

De altfel, Iosif Berman a fost singurul fotocorespondent din România, ale cărui poze au apărut în revista americană de elită *The National Geographic Magazine*, în aprilie 1934, invitat să illustreze articolul *The Spell of Romania*, semnat de Henrieta Allen Holmes. Cu ultimul său onorariu de la *The New York Times*, ridicat de Luiza Berman, Iosif Berman este înmormântat în septembrie 1941, stingându-se din viață în urma unei afecțiuni renale, dar mai ales a durerii sufletești pe care a avut-o de îndurat din cauza presiunilor și a interzicerii din partea autorităților (Guvernul Legionar al lui Horia Sima) să mai activeze ca fotograf. „Tatăl meu a încetat să mai iasă, să se mai îngrijească, practic a murit de inimă rea pentru că nu a mai fost lăsat să fotografieze” – povestește fiica Luiza (Macri, 2008).

„Martorul atâtor evenimente răsunătoare” a rămas multă vreme prizonierul interdicțiilor, clișeele operelor sale i-au fost confiscate, distruse și doar foarte puține au fost repartizate prin arhivele muzeelor, de multe ori înlăturându-i se numele, astfel încât până în anul 1989, prea puțini își mai aminteau de cel care a fost Iosif Berman.

Prin concursul fiicei sale Luiza Berman (1920-2011) și ale prietenei acesteia, jurnalista Adina Ștefan, lucrările fotografice ale renumitului Iosif Berman au început să fie revendicate și valorificate. Din relatările fiicei sale aflăm că absolut întâmplător, în 1990, a descoperit fotografiile tatălui prezentate într-o expoziție la Muzeul Țăranului Român din București, intitulată „Salonul de imagini”: „Le-am reproșat că fac o expoziție așa frumoasă fără să menționeze numele fotografului. «Nu știm cine e – mi-au spus –, ne-am dat seama că sunt valoroase, dar nu știm cine le-a făcut». Le-am arătat că într-una dintre fotografii apărea tata, dar se vedea și umbra

mea, căci tata instalase camera pe trepied și mă pusese să declanșez” (Macri, 2008). Această întâmplare a constituit pentru etnologul Ioana Popescu „fermentul redescoperirii operei lui Iosif Berman, punctul de pornire al cercetărilor legate de munca sa. Am o relație atât de intimă față de fotografiile lui Berman, încât simt că fac parte din familia sa. Am fost cucerită de la bun început de fotografiile și de personalitatea sa” (Apud: Ignat, 2016).

Grație unor întâmplări fericite și a activității substanțiale a unor cercetători, numele lui Iosif Berman și valoarea incontestabilă a moștenirii sale fotografice au fost puse în circuit prin câteva publicații importante și o producție audiovizuală:

- *Iosif Berman. A photo-album* conceived by Ioana Popescu. Prints by Alice Ionescu. Martor: The Museum of the Romanian Peasant Anthropology Review. Supplement. București: EDIMPRESS Camro-SRL, 1998, nr. 3. 184 p.;
- *Iosif Berman: maestrul fotoreportajului românesc interbelic = Master of the Romanian Interwar Photojournalism*. Coord. proiect și pref.: Adriana Dumitran; concepție grafică: Constantin Aurelian Popovici; trad...: Ioana Mitea. București: Editura Bibliotecii Naționale a României, 2013. 202 p.;
- *România lui Iosif Berman I* Răzvan Theodorescu, Adina Ștefan, Sabina Ispas, Emanuel Bădescu. Coord. de proiect: Anca Beatrice Todoreanu, editor: Cătălin D. Constantin. București: Asociația România Culturală, 2015. 206 p.
- *Omul cu o mie de ochi*: film documentar, regizor Alecu Solomon. București, 2001 (distins cu premiul DAKINO în 2001).

Cu toate că au fost redactate numeroase articole, studii privind opera fotografică a remarcabilului Iosif Berman, subiectul creației acestuia nu este nici pe departe epuizat. Îndemnul jurnalistei Adina Ștefan rămâne unul viabil și la ora actuală: „Berman trebuie cunoscut de jurnaliștii de azi, de iubitorii de artă fotografică și de publicul larg. Este o bucurie să-i privești fotografiile. Pe lângă incontestabi-

bila lor valoare documentară legată de trei decenii de viață românească, în cea mai mare parte, din fascinanta perioadă interbelică, fotografiile lui Berman au o inestimabilă valoare artistică și o uimitoare profunzime umană. Berman a fost un fotoreporter înăscut care a muncit mult și cu pasiune pentru profesia sa. Dar a fost și un artist vizual talentat și cultivat. Iar ca om, s-a bucurat de prețuirea și prietenia unor nume celebre, precum, Iorga, Enescu, Bâzu, Cantacuzino, Dimitrie Gusti, căruia i-a fost și colaborator apropiat și preferat, în campaniile etnografice ale Școlii de Sociologie de la București, organizate prin satele românești, din anii '20-'30. A fost un apropiat al familiei regale, fiind fotograf oficial al regelui Carol al II-lea” (Ștefan, 2015).

Referințe bibliografice:

- Bogza, Geo. *Pagini contemporane. 1944-1956*. București: Editura Tineretului, 1957. 750 p.
- Ciuciu, Mariana. *Organizarea și utilizarea fondului de imagine din Arhiva Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” al Academiei Române*. În: *Catalog de bune practici în domeniul patrimoniului cultural imaterial*. Coord. Irina Balotescu, Ioana-Ruxandra Fruntelată, Corina Mihăiescu. Timișoara: ARTPRESS, 2020, p. 19-25.
- Dumitran, Adriana. *Arta fotografică a lui Iosif Berman (1890-1941)*. În: *Studii și cercetări de istoria artei / Academia Română, Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu”. Artă plastică*. Serie nouă, tom 4 (48). București, 2014, p. 75-88.
- Ignat, Iulian. *Iosif Berman, aniversat la Muzeul Țăranului*. În: *Formula AS*. 2016, nr. 1202. Disponibil: <http://arhiva.formula-as.ro/2016/1202/mica-enciclopedie-as-27/iosif-berman-aniversat-la-muzeul-taranului-20289>.
- Lambru, Steliu. *Iosif Berman și începutul fotojurnalismului în România*. În: *Radio România Internațional*. 2016, 18 ianuarie.

Disponibil:

https://www.rrr.ro/ro_ro/iosif_berman_si_inceputurile_fotojurnalismului_in_romania-2542044.

- Macri, Domnica. *Un fotograf român în National Geographic*. În: *National Geographic România*, 2008, 9 iunie. Disponibil: <https://www.natgeo.ro/articole/locuri-si-oameni/8672-iosif-berman?showall=1>.
- Popescu, Ioana. *Iosif Berman – A Photo-Album. Supplement of Martor: The Museum of the Romanian Peasant Review*, 1998, nr. 3. București: . 184 p.
- Sontag, Susan. *Despre fotografie*. Traducere de Delia Zahareanu. București: Vellant, 2014.
- Ștefan, Adina. *Albumul de artă fotografică „România lui Iosif Berman”*. În: *Artinfo news*. 2015, 12 decembrie. Disponibil: <https://artinfonews.ro/albumul-de-arta-fotografica-romania-lui-iosif-berman/>.
- Știucă, Narcisa. *Celebrarea primului prag existențial: sensurile fotografiei*. În: *Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”*. Serie nouă, Tomul 31. București: Editura Academiei Române, 2020, p. 91-102.

*** În continuare, reproducem o secvență din articolul *Fotografii României* de altădată semnat de Anca Cernoschi, care nuanțează momente din viața și activitatea lui Iosif Berman.

ANCA CERNOSCHI

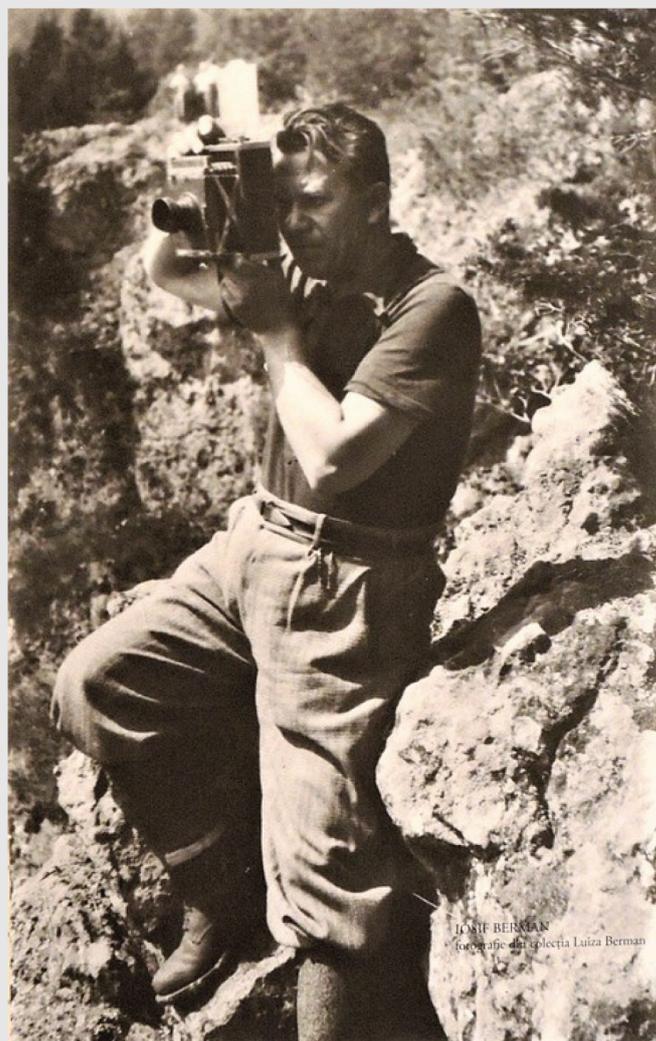
PRIMUL FOTOREPORTER ROMÂN: IOSIF BERMAN

**Fotoreporterul Iosif Berman
(1890-1941)**

Fotografia etnografică românească în prima jumătate a secolului al XX-lea (și chiar am putea spune, cu îndrăzneală, e drept, ca întreaga istorie a fotografiei românești) poate fi împărțită în două categorii distincte, nu numai cronologic, ci și stilistic: cea dinaintea lui Iosif Berman și cea de după el. Termenul de reporter fotograf a fost multă vreme sinonim cu opera sa.

Maestrul fotoreportajului a respins estetica predecesorilor săi și a dărâmat zidurile dintre fotograf și subiectul său. Nu a căzut în capcana fotografiei turistice simpliste, deși diversitatea etnică era ofertantă și nici nu a supus țăranul român unei deformări ideologice, tocmai pentru că îl fascina autenticitatea acestuia.

Iosif Berman pe teren

Prichindei la urat prin București, în galeria foto „Iosif Berman, primul foto-reporter român”, <https://www.history.ro/multimedia/foto/iosif-berman-primul-foto-reporter-roman#39057>

Moș cu găște, în galeria foto „Iosif Berman, primul foto-reporter român”, <https://www.history.ro/multimedia/foto/iosif-berman-primul-foto-reporter-roman#39057>

Obiceiuri care dispar, ursari cu urși pe străzile periferice. Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale Cabinet Foto

Iosif Berman și Constantin Brăiloiu înregistrând un cimpoier, în articolul „Iosif Berman și alți pășitori fără țintă prin viață” de Ion Drăgușanul, <https://dragusanul.ro/iosif-berman-si-alti-pasitori-fara-tinta-prin-viata/>

Cântare, în articolul „Iosif Berman, fotograf al Curții Regale, al străzilor Capitalei și al ulițelor de sat” de Adrian-Silvan Ionescu, revista „Observator cultural”, 19 decembrie 2013

Despre arta sa, unanim apreciată, specialiștii spun că este vie: „Fotografiile lui Berman vorbesc despre o Românie vie, ce pulsează încă și în care putem să recunoaștem, acea lume pe care în mod instinctiv o avem fixată drept tipar al unei Românie fericite și fără griji. Într-o mare măsură, această imagine este un clișeu, desființat chiar de fotografiile lui Berman” (Adriana Dumitran în articolul „Arta fotografică a lui Iosif Berman”).

După ce comuniștii încearcă, fără mare succes, să refolosească fotografiile lui în scopuri propagandistice deoarece „Țăranii lui erau prea autentici” – spune Ioana Popescu (director de cercetare la Muzeul Țăranului Român), numele lui cade în uitare. E redescoperit întâmplător pentru ca arhivele de la Muzeul PCR sunt moștenite, odată cu clădirea, de MȚR. „Le-am reproșat că fac o expoziție așa frumoasă fără să menționeze numele fotografului. «Nu știm cine e – mi-au spus –, ne-am dat seama că sunt valoroase, dar nu știm cine le-a făcut». Le-am arătat ca într-una dintre fotografii apărea tata, dar se vedea și umbra mea, căci tata instalase camera pe trepied și mă pusese să declanșez” – relatează Luiza Berman.

O serie de evenimente precum pierderea imaginilor de pe front, apoi interdicția legionarilor de a-l mai publica și într-un final arhivarea lucrărilor sale, au dus la necunoașterea numelui autorului a ceea ce s-a mai păstrat din colecțiile Berman. Iată cum istoria a fost aproape de a face dispărută opera și odată cu ea, numele unuia dintre cei mai importanți fotografi romani.

Dar să vedem care este firul evenimentelor care l-a dus pe cel pe care, cei ce l-au cunoscut și-l amintesc fiind mereu cu două genți de clișee și una din camerele sale pre-

ferate (*Contessa Nettel* sau *Plaubel Makina*) la gât, cu țigara și cu un zâmbet în colțul gurii, din Burdujeni până la Palatul Regal și apoi la o moarte prea timpurie.

Obiceiuri la seceriș în Drăguș, Iosif Berman în teren, în articolul „Fotografia lui Iosif Berman (1892-1941) ajunge în Polonia”, sursa: <https://www.icr.ro/roma/fotografia-lui-iosif-berman-1892-1941-ajunge-in-polonia>

Iosif Berman s-a născut în 1892, într-o familie de evrei din Burdujeni (acum cartier al Sucevei). Își descoperă vocația devreme și după ce face liceul la Suceava, pleacă la București să-și urmeze chemarea. Își petrecuse ani buni în preajma fotografiilor ambulante din Suceava și Cernăuți, pasionat fiind de ce vedea la ei dar nu se știe exact cum a învățat să fotografieze. Iosif a fost angajat la ziarul *Adevărul* și *Dimineața* pe când nu împlinise încă 18 ani.

În 1917, pleacă pe frontul Primului Război Mondial și ajunge până în Caucaz, dar fotografiile îi sunt confiscate când de o tabără, când de cealaltă, care îl arestează pe rând. Atașat ca reporter-fotograf unui regiment în timpul Primului Război Mondial, Berman a fost surprins la Odessa de Revoluția Rusă. A ajuns în nordul Caucazului la Novorosiisk unde a întâlnit-o pe viitoarea lui soție, Raisa, s-a căsătorit și tot aici i s-a născut primul copil: o fetiță, Luiza.

Iosif Berman - Pincipele Mihai al României cioban, 1936 (Vicleim), sursa: <https://ro.m.wikipedia>

Iosif Berman alături de viitorul rege Mihai de România la Peleş, sursa: <https://www.history.ro/multimedia/foto/bucurestiul-in-urma-cu-aproape-100-de-ani-genialele-fotografii-ale-lui-iosif-berman#39861>

Principele Mihai la ore, în articolul „Fotografii României de altădată” de Anca Cernoschi, sursa: <https://blog.f64.ro/2019/11/26/fotografii-romaniei-de-altadata/>

La sfat, în articolul „Fotografii României de altădată” de Anca Cernoschi, sursa: <https://blog.f64.ro/2019/11/26/fotografii-romaniei-de-altadata/>

În Delta Dunării, pescari. Arhiva Muzeul Țăranului Român

Este nevoie să se stabilească la Constantinopol în perioada 1920-1923, unde a lucrat în calitate de corespondent-fotoreporter pentru mai multe reviste ilustrate din țară și pentru *The New York Times*, cu care va colabora până la sfârșitul vieții.

Revenit la București, va intra în cea mai bună perioadă a carierei sale. Devenise deja un nume în branșa fotografiilor de presă, era trimis de publicațiile la care lucra la Casa Regală, fiind invitat peste tot. Curând devine fotograf oficial al Curții Regale. A surprins nenumărate evenimente organizate de Casa Regală, dar și portrete de personalități, oameni politici, de figuri pitorești din orașe sau din sate, instantanee din viața cotidiană a străzii, precum și manifestații, adunări populare, pelerinaje religioase.

Familia regală (1927-1930), în articolul „Fotografii României de altădată” de Anca Cernoschi, sursa: <https://blog.f64.ro/2019/11/26/fotografii-romaniei-de-altadata/>

În același timp, ca fotoreporter, Berman a pătruns în inima mahalalelor surprinzând o lume aparte, ruptă de acea realitate „a Centrului”. Era o altă Românie, un alt București. Fără opera lui nu am fi știut mai nimic despre viața mahalalei interbelice. Iată și de ce aceasta are, pe lângă calitatea jurnalistică, și un pronunțat caracter științific.

Berman s-a remarcat în mod deosebit prin ilustrarea cu imagini a reportajelor publicate de marii reporteri ai vremii, dar cel mai mult a colaborat cu Filip Brunea-Fox. Cel numit de Bogza „prințul reportajelor”, credea că reportajul veritabil este cel însoțit de fotografii, de aceea nu pleca nicăieri fără fotoreporterul lui preferat, „omul cu o mie de ochi”, care îi era și prieten apropiat; convins fiind că reportajele lui nu erau complete fără fotografiile acestuia.

Brunea Fox și fotografii Iosif Berman, supranumit și „Omul cu o mie de ochi”, în articolul „Povestea lui Brunea Fox, părintele „grand-reportajului” românesc” de Petre Țache, portalul „Evenimentul zilei”, 20 ianuarie 2017

Iosif Berman nu a fost numai primul fotoreporter autentic din România, ci și fotografii căruia i se datorează cele mai valoroase documente fotografice realizate în timpul campaniilor coordonate de Dimitrie Guști pentru cercetările Școlii Sociologice de la București. A devenit un colaborator de preț al acestuia, petrecea luni întregi pe teren, prin țară alături de el.

„Dar dincolo de valoarea documentară, contează talentul, calitatea vizuală (Berman era la curent cu mișcarea artistică din Europa), faptul că oferă perspective și încadrături îndrăznețe, că imaginea te trage

O lecție de vioară la țară, în articolul „Fotografii României de altădată” de Anca Cernoschi, sursa: <https://blog.f64.ro/2019/11/26/fotografii-romaniei-de-altadata/>

Familia Berman în Cișmigiu soția Raisa și fetele Luiza și Matilda, sursa: wikimedia.

Irozii în București, în articolul „Fotografii României de altădată” de Anca Cernoschi, sursa: <https://blog.f64.ro/2019/11/26/fotografii-romaniei-de-altadata/>

Raisa Berman și fetele Luiza și Matilda

Un negustor evreu care vindea umbrele (stânga). Scrânciob (dreapta). Arhivă Muzeul Țăranului Român

Familia Berman: Iosif, Raisa, Luiza și Matilda

de mâneacă și nu poți trece indiferent pe lângă ea. Spre deosebire de predecesorii lui, Berman oferă o imagine mult mai completă a satului românesc. Este vorba de un sat viu, populat și cu sărmani, și cu țigani, și cu prostul satului, nu de o imagine national-festivă” explica Ioana Popescu.

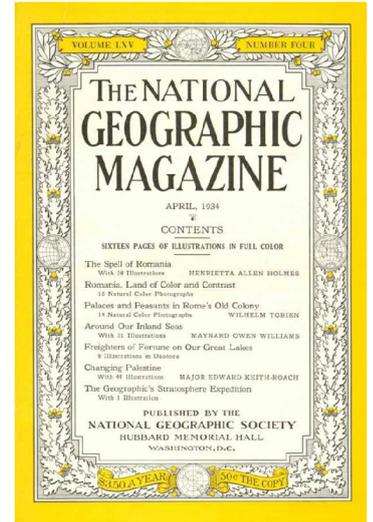
Instantaneu din vremea cercetărilor sociologice în satele românești sub coordonarea lui Dimitrie Gusti, sursa: https://ru.wikipedia.org/wiki/Берман,_Иосиф

Veritabil cronicar al epocii interbelice, era fotoreporter în adevăratul sens al cuvântului: un martor-cheie al perioadei interbelice, aflat în centrul evenimentelor, mânat mereu de curiozitate. Adept al fotografiilor de tip instantaneu, ce se bazează pe naturalețea subiecților, el dă o notă vie imaginilor sale.

I-au apărut fotografiile în aproape toate ziarele și revistele importante, dar și în presa străină, în *The New York Times* și în revista *National Geographic*. A lucrat ca fotoreporter corespondent pentru agențiile de presă *Scandinavian Newspaper Press* și *Associated Press*.

Berman a resimțit ca pe o tragedie personală închiderea ziarelor la care lucra, la sfârșitul anului 1937. Guvernul Goga-Cuza a închis gazetele *Adevărul* și *Dimineața*, iar

munca de-o viață a lui Berman a dispărut într-o clipă. Miile de clișee din sticlă din arhiva publicațiilor au fost confiscate și, după 1945, împărțite între diferite muzee, adesea fără a se cunoaște numele autorului.

La sfatul lui Nicolae Iorga, care-l admira, și-a luat un pseudonim. Numele evreiesc, care atrăgea atenția legionarilor, s-a transformat în I. B. Urseanu. A continuat să lucreze într-un atelier de pe strada Doamnei și să trimită fotografiile la *The New York Times* și altor câteva reviste londoneze, până când și acest lucru i-a fost interzis. Odată cu adoptarea legislației anti-evreiești din 1940, studioul și laboratorul lui Berman au fost închise, iar aparatura, materialele și fotografiile, confiscate. „Tatăl meu a încetat să mai iasă, să se mai îngrijească, practic a murit de inimă rea pentru că nu a mai fost lăsat să fotografieze” – povestește fiica lui. Înmormântarea sa, din octombrie 1941, a putut fi organizată în condiții decente datorită unui cec expediat de *The New York Times*.

Sursa articolului semnat de Anca Cernoschi: <https://blog.f64.ro/2019/11/26/fotografiile-romaniei-de-altadata/>

GEO BOGZA

OMAGIU LUI IOSIF BERMAN

Un omagiu meritoriu adus lui Iosif Berman este textul semnat de prietenul său Geo Bogza: „Vă mai aduceți aminte fotografiile lui Berman? Eu mi le mai aduc aminte. Pentru că unele din ele făceau aproape cât o pagină din Gorki. Atât de expresivă era umanitatea lor. În felul acesta am început să-l cunosc și să-l prețuiesc. Faptele merg departe în trecut, la primele mele întâlniri cu hârtia tipărită la rotativă. În maldărul de maculatură, între coloane pline cu fraze stereotipe, izbucnea uneori o fotografie, ca o fereastră cu violență deschisă spre viața adevărată, spre realitate: un colț dintr-un vagon de clasa a treia, în care țărani în sumane călătoreau tăcuți și gânditori; o casă de mahala, cu zidurile jupuite ca de lepră, ai cărei locatari erau de două ori mai înalți decât ea; o femeie așteptând la ușa unui spital, cu un copil cadaveric în brațe; un birjar bătrân dând apă calului său la fel de bătrân; soldați dormind în sălile de așteptare ale gărilor, întreaga omenire, tristă, săracă și suferindă, surprinsă în înfățișările ei cele mai expresive. Sub toate aceste imagini descopeream de fiecare dată aceeași semnătură: «Foto Berman», și în scurtă vreme ea fu înconjurată de cei șaptesprezece ani ai mei, de o admirație dintre cele mai vii. Cândva, într-o revistă ilustrată, am privit multă vreme un monstru necunoscut și extrem de primejdios, ce se pregătea să ia pământul în coarne. Nu era decât trunchiul unui copac doborât. Iar dedesubt scria, nici nu se putea altfel: «Foto Berman». Omul acesta mi se păru

atunci un vraci, și îi invidiai pe cei care îl puteau vedea cum lucrează.

* * *

Vreți să vă fac o mărturisire? Am devenit reporter de dragul fotografiilor lui Berman. Căci ce este un reportaj lipsit de fotografii? De multe ori reportajul se face de dragul unei fotografii interesante, lucrările lui Berman fiind de o inovație rară în presa românească.

* * *

Revoluția prin care Arghezi a înnoit limba literară, încercând-o de plasticitatea gândirii sale, Berman a produs-o în lumea imaginilor fotografice, smulgându-le din anchiloza de până atunci și încercându-le cu viața adevărată.

* * *

Tăcerea și umilința în care și-a sfârșit viața martorul atâtor evenimente răsunătoare pare că au vrut să-i dea întru totul dreptate. Totuși, presa românească, pe măsură ce va renaște și va simți nevoia unei nobile tradiții, va putea să înscrie numele lui Berman printre marile-i figuri, drept primul reporter fotograf care a făcut să pătrundă, în paginile ei, viața adevărată“.

(Bogza, Geo. *Pagini contemporane*. 1944-1956. București: Editura Tineretului, 1957, p. 575-578)

***Дорогие пользователи журнала
„АРХИВАРИУС“!***

Приглашаем вас к сотрудничеству с нами. Если у вас есть интересные архивные материалы: рукописи, фотографии, старые издания, видеоматериалы, семейные хроники и т.д., приносите их нам в Библиотеку „Ицик Мангер“, или присылайте по электронной почте.

**ЕВРЕЙСКАЯ БИБЛИОТЕКА - КУЛЬТУРНЫЙ ЦЕНТР
ИМ. ИЦИКА МАНГЕРА**

**Филиал Кишинёвской муниципальной
библиотеки им. Б. П. Хашдеу**

Адрес: ул. Евгений Дога 4,

Кишинев 2005, РМ

сайт: www.ebraika.ru

e-mail: mangher.bibl@gmail.com.